

Marek Parchem

"1 Enoch 1 : a Commentary on the Book of 1 Enoch, Chapters 1-36, 81-108", George W.E. Nickelsburg, Minneapolis 2001 : [recenzja]

Studia Theologica Varsaviensia 41/2, 179-182

2003

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

OMÓWIENIA I RECENZJE

Studia Theologica Varsoviensia
UKSW
41 (2003) nr 2

George W. E. Nickelsburg, *1 Enoch 1. A Commentary on the Book of 1 Enoch, Chapters 1-36; 81-108* (Hermeneia), Minneapolis: Fortress Press 2001, ss. XXXVIII + 617.

Według zapowiedzi samego autora, komentarz do Księgi Henocha etiopskiej opublikowany w serii Hermeneia dzieli całą Księgę na dwie części. Księga przypowieści, która nie została odnaleziona w Qumran oraz Księga astronomiczna mają stanowić drugi tom, który zostanie opracowany przy współpracy J. C. Van der Kama. Obecna książka stanowi więc pierwszy tom i obejmuje pozostałą część księgi Henocha. Należy zauważyć, że obecny komentarz został opracowany z ogromną dbałością o każdy szczegół i zawiera bardzo gruntowne analizy, zwłaszcza lingwistyczne. Z tego względu, że jest to komentarz poświęcony księdze niekanonicznej, co jest raczej rzadkością (choć warto zaznaczyć, że w tej serii ukazał się również komentarz do 4 Ezd: M. E. Stone, *Fourth Ezra. A Commentary on the Book of Fourth Ezra* (Hermeneia), Minneapolis 1990), ukazanie się tego dzieła tym bardziej zasługuje na uznanie.

Pracę Nickelsburga otwiera *Przedmowa* (s. XXI), *Wstęp* (ss. XXIII-XXV), *Wykaz skrótów* (ss. XXVII-XXXVIII) oraz bardzo solidne i obszernie *Wprowadzenie* (ss. 1-125). W pierwszym rzędzie jest ono poświęcone tym sekcjom, które obejmuje niniejszy komentarz, ale również zawiera krótkie omówienie pozostałych części Księgi. Po krótkiej przedmowie i zwięzłym przedstawieniu Księgi (ss. 1-8), poszczególne części wprowadzenia omawiają w kolejności następujące zagadnienia: *Teksty i manuskrypty* (ss. 9-20), *1 Hen jako kompozycja literacka* (21-36), *Spojrzenie na świat i myśl religijna* (ss. 37-55), *1 Hen i jej kontekst* (ss. 57-69), *1 Hen w tradycji* (ss. 71-106), *Aktualne osiągnięcia w najnowszych badaniach nad 1 Hen* (ss. 109-123) oraz *Przyczynek do przyszłych studiów* (s. 125). To wprowadzenie stanowi również przedstawienie stanowiska i sposobu interpretacji 1 Hen, jakie autor zajmuje w swoim komentarzu.

Część poświęcona tekstom i manuskryptom prezentuje wyczerpującą listę aramejskich fragmentów Księgi odnalezionych w Qumran, zachowanych fragmentów greckich oraz ograniczoną listę manuskryptów łacińskich, koptyjskich i syryjskich. Autor wymienia ponad 50 manuskryptów etiopskich 1 Hen, z których jednak najstarsze nie pochodzą z wcześniejszego okresu niż z XV wieku. Nickelsburg dokonuje rekonstrukcji tekstu 1 Hen, który bazuje w pierwszym rzędzie na fragmentach aramejskich i greckich w odniesieniu do tych miejsc, które się zachowały oraz preferuje grecką wersję tekstu w przypadku, gdy jest starsza od etiopskiej. W rezultacie zrekonstruowany tekst, który proponuje Nickelsburg wnosi bardzo doniosłe udoskonalenia w stosunku do powszechnie używanych tłumaczeń (np. M. A. Knibb,

1 Enoch, w: *The Apocryphal Old Testament*, ed. H. F. D. Sparks, Oxford 1984, czy E. Isaac, *1 (Ethiopic Apocalypse of) Enoch*, w: *The Old Testament Pseudepigrapha*, ed. J. H. Charlesworth, New York 1983-1984, vol. I, 5-89).

Część prezentująca Księgę Henocha jako kompozycję literacką wydaje się być jedną z najbardziej kontrowersyjnych w całym komentarzu. Autor argumentuje, że *świadcstwo jakiego dostarcza 4QEnc odczytanego w świetle tradycji etiopskiej wskazuje, że główna treść i literacki kształt 1 Hen pochodzi ze zbioru pism, które miały strukturę zbliżoną do testamentu Henocha* (s. 23). Według J. T. Milika 4QEn^c obejmował Księgę Strażników, Księgę snów, List Henocha, opowiadanie o narodzeniu Noego oraz Księgę Gigantów, lecz nie zawierał Księgi przypowieści i Księgi astronomicznej. Według hipotezy Nickelsburga testament składał się z Księgi Strażników, 1 Hen 81,1-82,4, Księgi snów i Listu. Należy zaznaczyć, że według tej hipotezy w testamencie nie było Księgi Gigantów, której fragmenty zostały odnalezione w Qumran, natomiast fragment 1 Hen 81,1-82,4 stanowiący decydujący argument w dowodzeniu słuszności jego hipotezy, nie jest poświadczony wśród pism qumrańskich. Świadczy to więc o tym, że hipoteza ta nie jest w pełni uzasadniona w oparciu o pisma qumrańskie. Decydujący argument, który przytacza Nickelsburg pochodzi z analizy 81,1-82,4. Autor niniejszego komentarza sugeruje, że 81,1-3, w którym Henochowi zostają przekazane niebiańskie tablice, stanowi fragment końcowej wizji Księgi Strażników. W 1 Hen 20 jest mowa o siedmiu archaniołach; w 1 Hen 21-36 jest mowa o sześciu wizjach, w których towarzyszy Henochowi anioł. Zdaniem Nickelsburga 81,1-3 mógłby być fragmentem siódmej wizji. W 81,5 Henoch jest z powrotem sprowadzony na ziemię przez siedmiu archaniołów i zostaje mu powiedziane, że ma dać pouczenie swemu synowi Metuszelahowi. Rozdział 91 oraz List (92-105) mają charakter pouczenia, które daje Henoch na podstawie niebiańskich tablic. Nickelsburg sugeruje, że 81,5-82,4 stanowi narracyjny pomost łączący Księgę Strażników z Listem. Kwestionuje on hipotezę jakoby Księga Strażników kiedykolwiek istniała samodzielnie, ale jednocześnie nie daje on wprowadzenia do niej jako literackiej całości. Wszystkie sugestie wydają się być bardzo spekulatywne. Jedynym dowodem na to, że 1 Hen 1-36 był częścią testamentu mogłyby być aluzje do Błogosławieństwa Mojżesza w rozdz. 1, ale trudno jednoznacznie określić gatunek literacki tego dokumentu. W odniesieniu do Listu i rozdz. 91 można by przyjąć ewentualną ich przynależność do gatunku „testamentu”, ale wydaje się naturalne przypuszczać, że List został skomponowany jako odrębny dokument. Fakt, że został on skopiowany na tym samym zwoju co Księga Strażników wcale nie musi oznaczać, że te dwa dzieła stanowią literacką jedność.

Nickelsburg nie analizuje gatunku literackiego, jakim jest testament, ani też nie zajmuje się szczegółowym analizowaniem gatunku literackiego, jakim jest apokalipsa, tym niemniej w pełni uznaje apokaliptyczny charakter całego dzieła i jego znaczące miejsce w tradycji apokaliptycznej. Należy przy tym zauważyć, że

autor tego komentarza umieszcza bardzo wartościowe omówienie mniejszych literackich podgatunków, m.in. wizji, wyroczni, i in.

Część poświęcona „Spojrzeniu na świat i myśli religijnej” ma charakter syntetyczny i obejmuje dzieło jak całość. Nickelsburg podkreśla to, co jak sam nazywa, jest „apokaliptyczną konstrukcją rzeczywistości” i kładzie nacisk na fakt, że ostatecznym autorytetem nie było Prawo Mojżesza lecz objawiona mądrość. Omówienie wzajemnych relacji pomiędzy mądrością a Prawem zostało również podjęte w części prezentującej „1 Hen w jej kontekście”. Autor argumentuje, że znaczenie Księgi Henocha w historii judaizmu nie polega na tym, iż Prawa stanowi główny autorytet, jak ma to miejsce na przykład w Księdze Syracha lub w wielu pismach qumrańskich. Pod tym względem 1 Hen jest podobna do niedawno opublikowanego dokumentu mającego charakter mądrościowy (J. Strugnell, D. J. Harrington, *Qumran Cave 4, XXIV: Sapiential Texts, Part 2. 4QInstruction (Mûs? r L? M? vîn): 4Q415ff. With a re-edition of 1Q26, with an edition of 4Q423* (DJD 34), Oxford 1999). Wielu uczonych stara się argumentować, że w tzw. Corpus Henochicum występują niezaprzeczone odniesienia do Tory, tym niemniej należy jednak stwierdzić, że brak wyraźnych i bezpośrednich odniesień do Prawa jest bardzo intrygujący. Podobnie zresztą jak wybór Henocha, a nie na przykład Mojżesza jako bohatera Księgi. Można jedynie zauważyć pewne różnice pomiędzy Księgą Strażników a apokalipsami z okresu machabejskiego (Apokalipsa zwierząt, Apokalipsa tygodni), które bezpośrednio odnoszą się do historii Izraela.

Interesujące jest również stanowisko Nickelsburga w odniesieniu do środowiska powstania literatury henochicznej. W sposób przekonujący dowodzi on, że powstała ona jako sprzeciw wobec kultury hellenistycznej, co zwłaszcza daje się zauważyć w opowiadaniu o upadłych aniołach (1 Hen 6-11). Utrzymuje on, że istniała wspólnota (lub wspólnoty) związana z tego typu literaturą, i że w pewnym sensie stała się ona prekursorem społeczności qumrańskiej. Wydaje się przy tym, że najbardziej kontrowersyjna teza w odniesieniu do środowiska powstania polega na tym, że wzmianka o umiejscowieniu w górnej Galilei w 1 Hen 12-16 sugeruje, iż ta część została skomponowana na północy kraju. Odniesienie do Galilei jest rzeczywiście bardzo intrygujące, ale trudno wnioskować bezpośrednio z tekstu o jego miejscu powstania. Tym bardziej, że poza rozdz. 12-16 nie ma nigdzie indziej żadnej sugestii, co do ewentualnej galilejskiej proveniencji Księgi.

Nickelsburg omawia recepcję Księgi Henocha w literaturze judaizmu ze szczególnym uwzględnieniem Księgi Jubileuszów oraz umieszcza bardzo obszerny przegląd odniesień do innych dzieł hellenistycznego judaizmu i pism pseudepigraficznych, łącznie z późną 3 Hen. W omówieniu recepcji 1 Hen w pismach wczesnochrześcijańskich dochodzi aż do dzieł św. Augustyna. Omawia również funkcję i znaczenie 1 Hen w Kościele etiopskim.

Następnie podaje przegląd naukowych badań poświęconych Księdze Henocha, które dzieli na trzy okresy: wiek dziewiętnasty, epoka R. H. Charlesa oraz okres, który został zainicjowany odkryciami w Qumran, zwłaszcza od czasu gdy zostały opublikowane aramejskie fragmenty 1 Hen (J. T. Milik, *The Books of Enoch. Aramaic Fragments of Qumrân Cave 4*, Oxford 1976). Należy zauważyć, że sam autor niniejszego komentarza jest bardzo aktywnym uczestnikiem badań nad 1 Hen w tym ostatnim okresie.

Komentarz kończy *Bibliografia* (ss. 561-571) oraz *Indeksy*: Biblii Hebrajskiej i LXX (ss. 573-587), Nowego Testamentu (ss. 587-590), apokryfów i pseudepigraphów (ss. 590-598), pism qumrańskich (ss. 598-603), pozostałych pism żydowskich (s. 603), literatury rabinicznej (s. 604), pism chrześcijańskich (ss. 604-606), pozostałych tekstów (ss. 606-608) oraz współczesnych autorów (ss. 609-616).

Nickelsburg z bardzo dużym naciskiem podkreśla wyjątkową doniosłość 1 Hen jako świadectwa tej formy judaizmu w epoce hellenistycznej, która nie koncentrowała się na Prawie Mojżesza. Na tym polega między innymi wielki wkład jaki wnosi niniejszy komentarz w dziedzinie badań intelektualnej historii judaizmu. Wydaje się, że najbardziej problematycznym aspektem tego komentarza jest zbyt duży nacisk położony na bardzo spekulatywne hipotezy odnośnie historii tekstu oraz rekonstrukcji hipotetycznego testamentu jako wcześniejszej formy Księgi. Trzeba jednak stwierdzić, że ten aspekt nie powinien przesłonić ogromnego wkładu, jaki czyni Nickelsburg w badaniach nad samym tekstem, głównie dzięki jego nad wyraz szczegółowemu omówieniu zagadnień tekstualnych oraz zgromadzeniu wielu religijno-historycznych paraleli. Największym atutem tego komentarza jest bardzo wnikliwe i szczegółowe omawianie poszczególnych jednostek literackich i pojedynczych wierszy. Niniejszy komentarz jest prawdziwą kopalnią informacji i będzie stanowił standardowe dzieło, do którego trzeba będzie się odwoływać zajmując się badaniem Księgi Henocha etiopskiej.

ks. Marek Parchem

John J. Collins, Peter W. Flint (eds.), *The Book of Daniel. Composition and Reception* (Supplements to Vetus Testamentum 83) 1-2; Formation and Interpretation of Old Testament Literature 2 (1-2), vol. I-II, Leiden: Brill 2001, ss. XX + 1-290; XXII + 291-769.

Dwutomowa książka, której głównymi redaktorami są: John J. Collins i Peter W. Flint, przy współpracy Cameron Van Epps, jest pracą zbiorową zawie-